

ГРАМАТИЧНА ІЄРАРХІЯ ГОЛОВНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В БІІНФІНІТИВНИХ КОНСТРУКЦІЯХ ІЗ ВІДНОШЕННЯМ ОТОТОЖНЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню специфіки граматичної організації головних членів речення в біінфінітивних конструкціях із відношенням ототожнення. Проаналізовано особливості видової координації компонентів предикативного ядра, визначено роль зв'язки у встановленні граматичної ієрархії головних членів речення.

Ключові слова: біінфінітивні конструкції, відношення ототожнення, видова координація, підмет, присудок.

Біінфінітивні конструкції здавна є предметом зацікавлення синтаксистів, про що свідчать певні зауваги про речення такого зразка в загальних синтаксичних працях. Тривалий час науковці розглядали біінфінітивні речення переважно з погляду особливостей синтаксичного функціонування інфінітива, який за широтою діапазону синтаксичних функцій не поступається іменнику. Інфінітив у реченні є функціонально співвідносним, з одного боку, з елементами з ясною процесуальністю (присудком) і, з другого боку, елементами, які представляють процес в одиничному виді (процесуальними явищами, процесуальними актами), тобто суб'єктно-об'єктними елементами, як просте найменування дієслівного поняття, дієслівне ім'я. На цих особливостях інфінітива встановлюється й подвійність його функції в синтаксичній системі сучасної мови: предикативна (власне синтаксична) і номінативна (несинтаксична).

Незважаючи на низку наукових розвідок, які присвячені особливостям синтаксичного функціонування інфінітива (В.М. Бріцин, І.Р. Вихованець, О.М. Гвоздев, Г.О. Золотова, О.М. Галкіна-Федорук, П.О. Лекант, Н.А. Метліна, М.А. Тимофеев, та ін.), специфіці відношень, які виникали між двома інфінітивними компонентами, приділялося дуже мало уваги, хоча саме врахування цих відношень дало підстави О.О. Шахматову вважати конструкції зразка Inf-Inf реченнями тотожності (РТ) [5, 151-152].

Питання про відношення між головними членами речення в РТ тісно пов'язане з граматичною формою цих конструкцій, специфіка якої полягає в наявності відношень ототожнення між членами предикативного ядра. Ці відношення мають чіткі формальні показники. У біінфінітивних РТ залежність присудка від підмета має не морфологічне, а функціонально-синтаксичне вираження: призначення інфінітивного підмета – позначення предмета висловлення, інфінітивного присудка – його ознаки. У такому розумінні присудок залежить від підмета, але за роллю, яку відіграють ці компоненти у формуванні структури речення, вони однакові. Відсутність морфологічних показників залежності присудка від підмета сприяє посиленню функціонально-синтаксичної ролі таких засобів зв'язки, як видова координація, зв'язка, порядок слів, інтонаційні засоби, службові слова.

Мета статті – дослідити засоби встановлення граматичної ієрархії головних членів речення в біінфінітивних конструкціях із відношенням ототожнення.

Реалізації поставленої мети сприятиме розв'язання низки таких завдань: визначити зв'язок між логіко-семантичними відношеннями, які виникають між компонентами предикативного ядра аналізованих конструкцій, та видовою координацією інфінітивних компонентів; схарактеризувати порядок слів у конструкціях із відношенням ототожнення, які ускладнені або не ускладнені додатковими відтінками значення; проаналізувати роль зв'язки у граматичній організації головних членів речення.

Семантичний механізм, за допомогою якого формується смисл речення, побудованого за структурною схемою Inf-Inf, – складний: він передбачає наявність двох пропозитивних номінацій, логічної пропозиції тотожності (прирівнювання, еквівалентності) і необов'язкової, яка виникає за певних умов – оцінність.

Біінфінітивні конструкції з відношенням ототожнення за ознакою ускладненості “умовно” ділять на два типи: 1) речення зразка Inf-Inf з неускладненим значенням ототожнення (а правильніше з мінімальним ускладненням); 2) речення зразка Inf-Inf з ускладненим значенням ототожнення. Ми позначити перший тип як біінфінітивні речення, які виражають відношення ідентифікації, а другий – як біінфінітивні, які виражають відношення прирівнювання. У процесі ідентифікації встановлюється гранична, абсолютна тотожність інфінітивно-підметової дії самій собі. Визначальною рисою речень із відношенням прирівнювання є обов'язкова наявність умовно-наслідкової чи порівняльно-зіставної (оцінної) семантики. У процесі прирівнювання встановлюється гіпотетична тотожність інфінітивно-підметової дії, позначеної інфінітивом-присудком.

У біінфінітивних реченнях із відношенням ідентифікації представлена тотожність двох мовних позначень відносно одного денотата. У біінфінітивних реченнях із відношенням прирівнювання – тотожність двох мовних позначень відносно двох денотатів, один з яких, що впливає з прямого значення речення, істинний, другий, що впливає з аналізу переносного значення, “хибний”.

Характерною ознакою біінфінітивних речень із відношенням ідентифікації, які не ускладнені або мінімально ускладнені додатковим відтінком значення, є взаємозумовленість форм підмета і присудка, яка виявляється в тому, що в реченнях вживаються інфінітиви одного виду. Характерними ознаками біінфінітивних речень, які ускладнені додатковими відтінками значення, є смислова багатоплановість і співвідношення одновидових і різновидових інфінітивів, гіпотетичність наслідкового результату або оцінки.

Видова координація є найважливішим засобом зв’язку в біінфінітивних реченнях. Своєрідність видової координації полягає в тому, що вона базується не на уподібненні форм присудка і підмета, а на ідентичності. Її універсальність зумовлена тим, що немає інфінітива “поза видом”, а отже, немає й не може бути біінфінітивних речень без такого типу зв’язку. Вид як граматична категорія властивий усім дієслівним утворенням і формам: у певному контексті кожна форма виражає значення або недоконаного, або доконаного виду [4, 331-337]. Уважають, що вид є найбільш “внутрішньою”, “захованою” в лексичному значенні дієслова категорією, через що він відіграє менш помітну роль у конструюванні семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної структури речення [1, 91]. Однак варто зауважити, що видова координація головних членів речення в біінфінітивних конструкціях є релевантною для інтерпретації логіко-семантичних відношень [2, 12] і слугує найважливішим засобом зв’язку між компонентами речень зразка Inf-Inf.

Видова координація в біінфінітивних реченнях постає в одному з чотирьох різновидів:

1. Співвідношення інфінітивів доконаного виду: *Створити таку державу – значить забезпечити мир в Європі* (В. Собко); *Показати людину засобами мистецтва – це показати дурість і мудрість нашого часу...* (Т. Осьмачка);

Прикладів, які ілюструють відповідність у вигляді інфінітива-підмета та інфінітива-присудка, достатньо, однак це ще не є підставою для твердження, що перед нами строга закономірність. Доказом цього почасти може бути експеримент: неможливість зміни виду одного із членів предикативної пари без зміни виду другого. Проілюструємо це на прикладі: *Життя прожити – не поле перейти*, але неможливо: *Життя прожити – не поле переходити* або *Життя проживати – не поле перейти*. Не наводимо приклади, де видові відмінності створюються за допомогою префіксів, оскільки тоді йтиметься насамперед про сумісність чи несумісність значень префіксів у різних дієслів навіть й одного виду.

2. Недоконаного виду: *Нехтувати розділовими знаками – це не значить усувати відтинки в потоці мислення поета* (Ю. Косач); *Критикувати – не діло робити; Рекомендувати – значить відповідати*.

3. Доконаного – недоконаного: *Правильно оцінити минуле – значить впевненіше дивитися в майбутнє*.

4. Недоконаного – доконаного: *Жити дома – се занедбати свій духовний розвиток, свої закохані мрії* (Я. Мамонтов); *У нас кохати – полюбить сповна* (А. Малишко).

У біінфінітивних реченнях існує своєрідне “узгодження” у виді. “Заданість” виду визначається інфінітивом, який займає позицію підмета (у реченнях цього типу він завжди йде першим, слова *що значить* займають стійке положення перед присудком, із якого через роз’яснювальний характер цих слів речення ніколи не починається). *Не помічати суттєвих змін у стилі прозаїка то значить заплющувати очі на очевидне* (А. Погрібний).

Більш вимогливим і чутливим до виду присудка є інфінітив доконаного виду. Інфінітив дієслова недоконаного виду може в окремих випадках виявляти байдужість до виду інфінітива-присудка. Одне із пояснень цього, ймовірно, полягає в безознаковості, немаркованості недоконаного виду: підмет-інфінітив недоконаного виду, не маючи яскраво вираженого видового значення, не вимагає неодмінної відповідності у формі та значенні виду присудка, хоча, як правило, ця відповідність все-таки спостерігається. *Називати імена мертвих – це все одно, що повертати їх до життя* (Старовинний єгипетський напис).

Непосєднуваність інфінітивів різних видів у предикативну пару пояснюється несумісністю видових значень при вираженні тотожності. Яскравіше це простежується зі сполучником *що*, менш яскраво з дієсловом *значить*: не можна, наприклад, встановити тотожність між процесом поза відношенням до логічної межі та результатом дії – *Жити значить насолоджуватися* і т. ін. Спостереження показують, що обов’язковість і факультативність видової відповідності інфінітивів у реченнях зі словом *значить* зумовлені відмінністю у значеннях цих речень. Обов’язковою є видова відповідність у реченнях, де тотожність встановлюється (або заперечується) між значеннями дієслів чи змістом їхніх понять: *Для них навчати – значить бити*.

Вільне вживання видів спостерігається в реченнях, де слово *значить* виражає значення “рівносильний”. Такі речення почасти наближаються за значенням до складних речень із умовно-наслідковими відношеннями *Не з’їсти пирога – значить в саме серце вразить Марфу Михайлівну* (О. Кониський).

Структурно значущим у біінфінітивних реченнях, які ускладнені додатковими відтінками значення, є порядок слів. У більшості розглянутих речень він прямий: інфінітивний підмет – зв’язка – інфінітивний присудок. Інверсія та інші зміни порядку слів явища рідкісні, вони характерні для поетичного та емоційно забарвленого мовлення. Порівняємо: *Це те саме, що й не відпочивати – провести літо в місті*.

Предикативні відношення між двома інфінітивами можуть виражатися дієсловами *значить, означати*, які виступають у ролі зв’язки, і предикативною зв’язкою *це*. Дієслова *значити, означати* в таких конструкціях виконують роль допоміжного дієслова. Наприклад: *Любить свій край – це значить все любити, у чім його святе ім’я живе* (В. Сосюра).

О.М. Пешковський, який прирівнював слово “значить” до зв’язки, тлумачив такі речення як речення з “інфінітивним підметом” та “інфінітивним предикативним членом”; однак не вказував, який саме з інфінітивів є тим чи іншим [3, 250].

Припускаємо можливим вважати підметом інфінітив, який стоїть на першому місці, оскільки при зіставленні значень цих компонентів виявляється, що інфінітив, який стоїть на першому місці, має вужче значення, ніж другий.

Отже, при визначенні синтаксичної ролі таких інфінітивів потрібно брати до уваги, насамперед, порядок слів у реченні (тільки інфінітив, який стоїть на першому місці, є підметом), а також враховувати й семантику дієслів (підметом завжди виступає інфінітив, який має вужче, у порівнянні з другим інфінітивом, значення).

Значуще місце в системі засобів зв’язку головних членів речення займає зв’язка. Обов’язкова наявність зв’язки є одним із важливих елементів структури біінфінітивного речення. Найпродуктивнішими в біінфінітивному реченні є зв’язки “значить”, “означає”: *Допомогти – значить висловити доброту і щирість душі* (“Самоврядування”); *Пізнати структуру – значить виявити різноманітність зв’язків компонентів системи, відрізнити суттєві від несуттєвих...* (“Вісник державної служби України”); *Жити серед саду – значить збагнути саму сутність буття* (І. Цюпа); *Виконати обіцянку – це означає заслужити довір’я* (Усн. мовл.); *Перемогти – означало вижити* (О. Гончар).

Частка-зв’язка займенникового типу “це” вживається в біінфінітивних реченнях, які виражають приховану оцінку, на якій і зосереджується основна увага мовця. *...Боятися глупоти – це боятися оточення і бути залежним* (Т. Осьмачка). “Це” – *q* є засобом фіксації граматичної форми присудка.

Зв’язка типу “(не) те саме що”: *Згедзкатися – те саме що й впертися* (Із пояснення до творів П. Мирного). Згідно з вимогами факторів вказування та сполучення головних членів речення ця зв’язка розташована на початку складу присудка. Вона є ефективним засобом оформлення відношень ідентифікації та порівняльно-оцінних відношень.

Широко вживана в біінфінітивному реченні нульова форма зв’язки: *Посадити деревце – залишити про себе найкращу пам’ять* (В. Стус); *Спититися – вмерти з одчаю й знемоги* (М. Бажан); *Кохати – нові землі відкривати* (І. Драч).

Отже, особливістю граматичної організації біінфінітивних РТ є функціонально-синтаксичне вираження залежності присудка від підмета, оскільки в таких конструкціях вживаються інфінітиви одного виду. Спільність видового значення інфінітивних компонентів є релевантною ознакою семантичної структури біінфінітивних речень. Співвідношення одновидових і різновидових інфінітивів є характерною ознакою біінфінітивних речень, які ускладнені додатковими відтінками значення. При визначенні синтаксичної ролі інфінітивів потрібно брати до уваги порядок слів у реченні, а також враховувати семантику дієслів. Зв’язка є обов’язковим елементом структури біінфінітивного речення і слугує своєрідним маркером присудка. Найпродуктивнішими є зв’язки “значить”, “означає” та нульова форма зв’язки.

Пропоноване дослідження є перспективним для подальшого аналізу структурно- та семантико-синтаксичних особливостей конструкцій зі значенням ототожнення, які відрізняються від класичних двоскладних речень.

Список використаних джерел

1. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
2. Горголюк Н. Г. Семантична структура біінфінітивних речень зі значенням тотожності / Н. Г. Горголюк // Система і структура східнослов’янських мов. – К. : Знання України, 2003. – С. 10-15.

3. Пешковский О. М. Русский синтаксис в научном освещении / О. М. Пешковский. – 7-е изд. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
4. Русанівський В. М. Дієслово / В. М. Русанівський // Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 296-429.
5. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – М., Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

Summary. The paper is devoted to the study of the principal parts of the sentence grammatical organization in biinfinitive construction with the relation of identity. The specific features of the aspect coordination of the predicative center components are analyzed; the role of copula in the grammatical hierarchy of the principal parts of the sentence establishment is defined.

Key words: biinfinitive construction, relation of identity, aspect coordination, subject, predicate.

УДК 812.161.2'38:821.161.2 – 1К/7.08

Г.В. Горюх

ТРОПИ І СТИЛІСТИЧНІ ФІГУРИ ЯК СТИЛЬОВА ОЗНАКА ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті розглядається роль тропів та стилістичних фігур у поетичному мовленні Ліни Костенко: синекдохи, тавтології, риторичних запитань, історизмів, глоси, антономазії, гемінації, рими, парцеляції, гіперохи, гіполаги, асонансу.

Ключові слова: тропи, стилістичні фігури, стиль, поетичне мовлення.

Художнє значення тропів і фігур повноцінно виявляється в контексті твору, якщо вони надають виразності та глибокого змісту. Образність мовлення, перегук, передзвін образотворчих засобів є альфою і омегою літературної творчості. А тропи і стилістичні фігури – своєрідними формами художнього мислення, з якого викристалізовується й утверджується животворна думка [3, 17-19].

Глибина поетичного слова Ліни Костенко зумовлена великим духовним потенціалом її творчої особистості, адже мистецтво для неї – не форма вираження думок і почувань, а стан душі, світовідчуття. У такому розумінні воно стає сенсом життя, підносить на висоту естетичного ідеалу поетеси і є втіленням її життєвої філософії.

Загальнолюдська тематика і філософська спрямованість поезії Ліни Костенко зумовлює трактування її як автора філософської поезії. За спостереженням Л. Ставицької, “це скоріше поезія мудрості душі, пізнання світу через сердечні пориви, спалахи емоційності. Примат душі над раціо, навіть стилістичне зниження останнього – важливий світоглядний концент лірики Ліни Костенко”.

Не викликає сумнівів перевага ліричного струменя поезії Л. Костенко, а також спрямованість до ідеального, постійне намагання, “перевести реєстр із суто матеріальної позначки на виключно духовну” [5, 142]. Авторка знаходить такі мовні засоби, за допомогою яких її позиція виходить за свої реальні (фізичні, соціальні, історичні, просторово-часові) рамки, досягаючи в експресивності феномену веселки, в якій усі природні і неприродні барви й відтінки виграють і міняються у безкінечній перспективі, хоча складені з семи вихідних кольорів розташованих у певній посладовності [5, 138].

Творчість Ліни Костенко досліджувалась у працях В.Брюховецького, С.Г.Богдан, А.В.Висоцького, Л.О.Марченка, С. Г.Січової та ін. Однак, поза увагою дослідників залишаються стилістичні особливості творів та стилістичних фігур.

Отже, актуальність дослідження зумовлена потребою системного вивчення тропів і стилістичних фігур як важливого чинника формування поетичної картини світу Ліни Костенко.

Мета статті – окреслити маловивчені або й зовсім не досліджені аспекти мовно-поетичної творчості Ліни Костенко.

Унаслідок дослідження поетичних текстів Ліни Костенко було виявлено значну кількість тропів та стилістичних фігур.

Синтаксичні засоби увиразнення мовлення складає група так званих стилістичних фігур мовлення, тобто своєрідних вілмітних форм стилістичного впорядкування фрази. Стилiстичні фігури художнього мовлення завжди є наслідком свідомого вибору, спеціального розрахунку